

EDEP VE ÂDÂB KAVRAMLARININ SEMANTİĞİ VE TARİHSEL SEYRİ

İbrahim YILMAZ*

ON ESCHATOLOGICAL VERIFICATION

Eschatological verification is the theory suggested by I. M. Crombie and John Hick. The aim of this article is to discuss the theory of eschatological verification of I. M. Crombie and John Hick. The meaningfulness of religious statements is proved with eschatological verification. According to this understanding, religious statements will be verified in the life after death, so, they are true and meaningful statements.

Keywords: Eschatological verification, logical positivism, Russell, Wittgenstein, Crombie, Hick, religious statement.

Edebiyat, Arap dilinde *e d b* kökünden gelmektedir. Edeb, başlangıcından itibaren insanın bütün davranışları ile ilgili bir kavram olarak kullanılmıştır. Arap tarihinde uzun bir süre, bir toplumda örf, âdet ve kural hâlini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bütün yazılı ve sözlü *bilgiler* edeb kavramı içerisinde ifade edilmiştir.¹ Edebiyat kelimesi, *edb* kelimesinin oğulu olarak türetilmiştir. Ancak bu kelime, Arap dili ve edebiyatında günümüz dahil hiç kullanılmamıştır. ağrıştırdığı ve içinde taşıdığı bütün anlamları ile birlikte edebiyat kelimesi, Osmanlı aydınları tarafından Tanzimat'tan sonra, Batı dillerinde, özellikle Fransızca'daki *litterature* kavramını karşılamak için türetilmiş ve dilimize kazandırılmıştır. Böylece edebiyat, Türk kültür tarihine girmiştir. Bu tarihten itibaren de o, Türk tarihinde kullanımını ve değerini yitirmeyen canlı, hareketli nâdir kavramlardan biri olmuştur. Taşımış olduğu anlam, her geçen gün daha da zenginleşmiş ve değerlenmiştir. Bu saygınlık, edebiyatımız diğer ulusların edebiyatları ile yzleştike, onların edebiyatlarına yükledikleri anlam anlaşıldıkça daha da açık bir Şekilde fark edilmektedir.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Nihad M. etin, *Eski Arap Őiri*, İstanbul, 1973, s.90-91; "Arabistan (Dil-Edebiyat)", *Küçük Türk İslâm Ansiklopedisi*, Fasikül: II, İstanbul, 1978, s.148-149; Mustafa ağrı, "Edeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, X, 412.

Arapça'da *edeb*, Türkçe'de ise *edebiyat* olarak kullanılan bu kelimenin etimolojisi ve en eski manaları hakkında Arap edipleri, Türk düşünür ve edebiyatçıları, birbirine yakın görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlar, aynı metodu takip ederek, aynı kaynak eserlerden istifade ederek; onun dilde ilk kullanıldığı anlamı tespit etmeye, bu anlam ile ilgili kaynak eserlerde yer alan ilk ham bilgileri derlemeye ve bunları yorumlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda vardıkları sonuç, birbirine yakın olmuştur. Onlara göre edeb kavramının en eski kullanıldığı anlamlardan biri; *ziyâfete davet etmek*, diğeri ise; *zarif ve edebli olmak*, yani *güzel ahlâklı olmaktır*. Bu bilgiler, onların üzerinde birleştikleri ve doğru olarak kabul ettikleri görüştür. En eski eserlere göre edeb kelimesi, edeb mastarından türetilmiş, onun isim halidir. Bu şekliyle edebin *davet, iyi tutum ve davranış, incelik, kibarlık, hayranlık ve takdir* gibi anlamlarda kullanıldığı sözlüklerde kaydedilmiştir.² Edeb kelimesinin ilk anlamlarından biri olan *davet etmekle*, diğeri anlamı olarak gösterilen *güzel ahlak* arasında (*davet-fazilet*) yakın bir anlam ilişkisi olduğu görülmektedir. Şöyle ki, edip bir anlamda da fazilete davet eden kişidir.

Zamanla edeb kelimesi birtakım anlam değişikliklerine uğramış ve edebiyat eserlerinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. VIII./XIV. yüzyıllarda el-Feyyûmî bu kelimeyi “nefis riyâzâtı (nefsin arzularını terk edip ibadete dalarak ruhen yücelmek) ve iyi ahlâk olarak tanımlamış ve Ebû Zeyd el-Ensârî (ö.214-216)’den naklen “güzel bir nefis riyâzâtı ve herhangi bir fazilet” manalarına geldiğini dile getirmiştir.³ Ondand bir asır sonra gelen ve yazmış olduğu terimler sözlüğü ile Arap edebiyatında adından çokça söz ettiren Seyyid Şerîf Curcânî edebi “*herhangi bir yanlış düzeltmeye yarayan bilgi...*” şeklinde tarif etmektedir.⁴ İbn Manzûr’dan sonra edeb kelimesine sözlüğünde en çok yer veren ve ona gerçek değerini kazandıran yazar ez-Zebîdî’dir. O, kendi dönemine kadar gelen edeb anlayışını sistemli olarak şu şekilde dile getirir: “*Edeb, halk arasında geçerli olan en güzel ahlâk, insanı fenalıklardan sakındırıp iyiliğe sevk eden meleke, güzel huy ve güzel ameldir. İslâmiyet’ten sonra da Araplara ait bütün ilimleri içine alan bir terim olarak kullanılmıştır.*”⁵

Birçok Arap dil uzmanı, edeb kelimesinin edb kökünden geldiğini söylemelerine rağmen; doğu bilimcilerinden olan Vollers ve C. A. Nallino, kelimenin aslının *sünnetle eş anlamlı olan de’b* olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶ Ancak bu iddia,

² Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ’î, Beyrut, 1408/1988, VIII, 85; İsmâ’îl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr, Beyrut, 1979, I, 14; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, 1968, I, 206-207; Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut, 1386/1966, II, 12-15; Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, nşr. Mahmûd Hâtır, Beyrut, 1415/1995, s.10; Muhammed Hâşim ‘Atiyye, *el-Edebu'l-'Arabî ve târihuhu*, Mısır, 1936, s.4 vd.

³ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, Lübnan, 1987, s.4.

⁴ Bkz. Seyyid Şerîf Curcânî, *et-Ta'rîfât*, İstanbul, tsz., s.7.

⁵ ez-Zebîdî, II, 12-15.

⁶ C. A. Nallino, *La Litterature Arabe*, (çev. Ch. Pellat), Paris, 1950, s. 7-26. İtalyan müsteşriki Nallino, edeb sözcüğünün kazandığı manalar için kronolojik sınır çizmeğe gayret eden ilk isimlerden birisidir. O, söz konusu eserinde bu kelimenin Arap dilinde uğradığı anlam değişiklikleri ile ilgili kronolo-

doğru gibi gözükmemektedir. Edeb, *de'b*den değil, bunun çoğulu olan *âdâp* (edebler) kelimesine bağlı olarak türetilmiş olmalıdır. En eski ve en güvenilir Arapça sözlüklerin hiç birinde edebın aslının *de'b* olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmadığı gibi, çağdaş Arap araştırmacıları ve edebiyat tarihçileri de herhangi bir belge ile doğrulanmayan bu görüşü isabetli olarak kabul etmemişlerdir.⁷ Örneğin İbn Manzûr edeb kelimesinin kökünün *edb* olduğunu söylemekte ve bunun *davet etme* manasına geldiğini özellikle belirtmektedir. Buna paralel olarak İbn Kuteybe de, aynı kökten gelen *udbe*, *me'debe* *me'dube* gibi kelimelerinin *ziyâfet yemeği*, *düğün yemeği* anlamında Arap dilinde eskiden beri kullanılmakta olduğunu söylemekte ve buna dikkat çekmektedir.⁸

Edeb kelimesinin ve onun kuşattığı anlamın hem Arap hem de Türk dil ve edebiyatlarında çok yaygın bir kullanılışı ile aşkın bir değeri vardır. Diğer taraftan onun karşılığı olan dünya dillerindeki diğer kelimelerin içerdiği anlamlar da önem arz etmekte, her millet edebiyatlarına büyük değer vermektedir. Bu ve buna denk olarak kullanılan kelimelerin daha ziyade kavramsal anlamları önemlidir. Bütün dünya dillerinde, edeb kelimesinin karşılığı olan anlam; *asil ve insanî değerlere yönelme* biçiminde özetlenmektedir.

Kur'an'da edeb ve onun kökünden gelen herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözlerinde edeb, çoğulu âdâb ve aynı kökten gelen isim ve fiil şeklinde kullanımlar çokça geçmektedir.⁹ 'Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyet ettiği ve sözlük yazarlarının da edeb kelimesinin kökündeki *davet* anlamı ile sonradan kazandığı *iyi alışkanlıklar* anlamı arasında münasebet kurmak için faydalandıkları bir hadiste: "*Gerçek bu Kur'an, Allah'ın bir sofrası (me'dubellâh)'dır; O'nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın*" denilmektedir.¹⁰ Büyük sözlük yazarı İbn Manzûr'a göre, *Kur'an* edeb türlerini de içine alan bir kitaptır.¹¹ Ayrıca Arap kültürü içerisinde yer alan meşhur bir kelâm-ı

→

jik bir şemaya yer vermiştir: Edeb ilk başlarda, örf ve âdet, ahlâkî değer olarak ele alınmış, daha sonra ahlâk, âdet ve sünnet, dînî olmayan bütün bilgiler anlamında kullanılmıştır. Hicrî I-III. asırlarda edebten, zerâfet, her şeyde zarîf olma ve dînî terbiye anlaşılmasıdır. Hayvan terbiyesi ve hikmetli sözler de zerâfet içinde düşünülmüştür. Hicrî III-IV. yüzyıllarda ise, edeb, dilbilgisi, manzûm ve mensûr güzel sözler, dînî literatürün dışındaki bütün ilimler, sarf, nahiv, lügat, belâgat, meânî, beyân, arûz, kâfiye bilgilerini içerir olmuştur (bkz. *La Littérature Arabe*, s.10 vd.; M. Kaya Bilgegil, *Edebîyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul, 1989, s.1-3).

⁷ Bkz. Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, Kahire, 1960, I, 7-8; Tâhâ Huseyn, *Min târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut, 1981, I, 24-33.

⁸ İbn Manzûr, I, 206-207; İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, ngr. Muhammed ed-Dâlî, Beyrut, 1405/1985, s.162, 556.

⁹ Wensinck, *el-Mu'cem*, Leiden, 1969, s.39.

¹⁰ 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-Sunen*, Beyrut, tsz., I, 138.

¹¹ *Kur'an* kelimesinde 'toplama' manası; yani hikâye (kıssa), emir, nehiy, vaad, vaid... gibi pek çok söz şekilleri vardır. Bundan dolayı 'toplayan' anlamında ona *Kur'an* denilmiştir (bkz. *Lisânu'l-'Arab*, I, 206, 129). Ayrıca edebî eserlerin ilham kaynaklarını büyük ölçüde semâvî kitapların oluşturduğu şeklinde bir tez de söz konusudur. Tevrat ve İncil'deki kıssalar, Batı hikâyeciliğine, *Kur'an*'daki kıssalar ise Doğu hikâyeciliğine kaynaklık etmiştir (bkz. Hüseyin Yazıcı, "Hikâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 480; İbrahim Yılmaz, "Arap Dili ve Din Dili İçerisinde

→

kibârda da (güzel bir sözde) buna işaret edilmiş ve *Kâde'l-edeb en yekûne suluseyi'd-dîn* (neredeyse dînin üçte ikisi edebdir) diye söz edilmiştir.¹²

Görüldüğü üzere Câhiliye devri ile İslâmî dönemin başlangıcında edeb ve aynı kökten türetilen diğer kelimeler, pek seyrek olarak ele alınmış ve *da'vet*, *ince-lik*, *kibarlık*, *beğenme*, *alışkanlık*, *âdet* gibi daha çok din dili dışında ve büyük ölçüde ahlâkî muhtevada kullanılmıştır. Nitekim muhadramûndan olan Sehm b. Hanzele adlı şairin bir beytinde edeb, *âdet*, *geleneksel tutum* anlamında kullanılmıştır. Bu kayıt da, bizim için edebin, ilk önceleri ahlak konuları ile yakın anlamda kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.¹³

Arap dili ve edebiyatı ile ilgilenen ilk uzmanlar, edeb kelimesinin ilk sözlük anlamlarıyla sonradan kazandığı ve daha çok dînî, ahlâkî ve nihâyet edebî unsurlar ihtiva eden anlamlar arasındaki yakın ilişki üzerinde durmuşlar ve yazmış oldukları eserlerde buna dikkat çekmişlerdir. Hicrî ikinci (VIII.) asırdan itibaren edeb kelimesi, bir kimsenin aydın olabilmesi için bilmesi gereken tüm bilgi ve davranışlar anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda o, başlı başına yeni bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Bu türün en önemli temsilcisi İbnu'l-Mukaffâ (ö.142/759)'dır. O, *el-Edebu's-sağîr* ve *el-Edebu'l-kebîr* isimleriyle iki küçük risâle yazmış, birincisinde ahlâkî nasihat ve davranış biçimlerinden bahsetmiş; ikincisinde ise, hükümdarlara karşı nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymuştur. Ayrıca o, *Kelile ve Dimne* tercümesiyle, çocukların edebi için yazdığı *el-Edebu'l-vecîz li'l-veledi's-sağîr* adlı eserleriyle geniş anlamlı ve pratikte faydaları olan edeb anlayışının en önemli öncülerinden birisi olmuştur.¹⁴

Arap edebiyatında, edeb türünün dil ve edebiyat ile ilgili tarzının belirli bir şekil almasında en büyük emek, Arap-İslâm literatürü yanında yabancı kültürlerden özellikle İran edebiyatından ve Türk kültüründen nakledilen malzemelerle beslenen ve III. (IX.) yüzyıl edeb literatürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen el-Câhiz (ö.255/868)'a aittir.¹⁵ Arap nesrinin en büyük ustası olarak kabul edilen el-Câhiz, edeb kelimesine bugünküne benzer anlamda dil ve edebiyat işlevini de yüklemiş ve yaşadığı dönem itibarıyla bu tarzın en büyük temsilcilerinden biri olmuştur. Diğer taraftan, *Kitâbu'l-beyân ve't-tebyîn*, *Kitâbu'l-hayavân* vb. birtakım eserleriyle edebe, belirli bir sınıfın dışında bütün aydın kimselerin okuyabileceği yeni ve orijinal bir tarz kazandırmıştır. Aynı zamanda o, yukarıda adı geçen eserlerde dil ve edebiyatın yanı sıra, dönemin sosyal yapısının

→

'İkra' (Okul) Kavramının Yeri" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2002 (sayı: 18), s.125.

¹² Goldziher, I., "Edeb", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, IV, 105; krş. İbrahim Yılmaz, "Arap Dili ve Dil Dili İçerisinde 'İkra' (Okul) Kavramının Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18, Erzurum, 2002, s.125.

¹³ Abdulkâdir b. 'Omer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Kahire, 1989, IX, 434.

¹⁴ Ahmet Ateş, "İbnu'l-Mukaffâ", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, V/II, 864-868.

¹⁵ Bkz. "Câhiz", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, III, 12-14; Ramazan Şeşen, "Câhiz", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, 20-23.

dan, antropoloji ve ziraat bilgisinden de bahsetmiş ve edeb ilminin bütün yönleri ile hayatı kapsadığını ve onun, hayatın daha güzel yaşanması için bir uğraşı ve bir bilgi dalı olduğunu göstermeye gayret etmiştir.¹⁶

Arap ve İslâm kültür tarihi ile ilgili en eski kaynaklardan biri, belki de en önemlisi İbn Kuteybe (ö.276/889)'nin *Edebu'l-kâtib* adlı eseridir. Burada yazar, ilk önce *dilin edeblendirilmesi*nden söz etmekte, daha sonra da *nefsin (kişinin) edeblendirilmesi*ne değinerek *kişinin dilini edeblendirmesinden önce nefsin edeblendirmesi, ahlâkını güzelleştirmesi gerektiğini* belirtilmektedir.¹⁷ Bu eserde İbn Kuteybe, daha ziyade kâtip sınıfına hitap ederken, diğer eseri olan *Uyûnu'l-ahbâr*'da bütün aydın sınıfa hitap etmekte, aydın olmanın edebî bütün türlerini bilmekle ve onlarda maharet kazanmakla ancak elde edilebileceğini dile getirmektedir. Bu eserin kendisinden sonra gelecek edipler üzerinde büyük etkileri olmuştur. Örneğin el-Müberra (ö.285/889) *el-Kâmil* ve Ebû 'Alî el-Kâlî (ö.356/966) *Kitâbu'l-Emâlî*' adlı eserlerinde, İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-ahbâr*'daki metodunu aynen takip etmişler ve aynı amaçla eserlerini kaleme almışlardır.

İbn Haldûn, edebî türünde dört temel eser saymakta ve onları İbn Kuteybe'nin *el-Edebü'l-kâtib*'i, el-Müberra'dın *el-Kâmil*'i, el-Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ve Ebû 'Alî el-Kâlî'nin *Kitâbu'l-Emâlî* eserleri olarak zikretmekte ve Araplara ait bilgileri, lügat, nahiv, beyân ve edebî olarak göstermektedir.¹⁸ Ayrıca büyük oranda yukarıdaki eserlerden etkilenerek kaleme alındığı düşünülen ve muhadarât adı verilen, sistematik ansiklopedi niteliğinde İbn 'Abd Rabbihi (ö.328/940)'nin *el-İkdu'l-ferîd*'ini de bu eserler arasında zikretmek gereklidir.

Arap edebiyatında el-Câhiz'den sonra belli başlı nesir ustaları olarak Ebû Alî et-Tenûhî (ö.384/994) ve Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.414/1023) gibi isimler zikredilebilir. Ebû Alî et-Tenûhî, günlük ve tarihî olayları hikâye tarzında anlatan, konularla ilgili atasözlere (emsâle), fıkra ve şarkılara yer vererek, anlatımını daha da zenginleştiren ve yazıyı okuyucu için çekici hale getiren bir söz ustasıdır. Amacı okuyucu ve dinleyicilere hoş vakit geçirtmektir. Onun *el-Ferec ba'de's-şidde* adlı eseri, konu anlatımı itibarıyla başta Türk, İran ve Yahudi edebiyatları olmak üzere dünya edebiyatına büyük etki etmiş ve bu dillerde çeşitli çevirileri yapılmıştır.¹⁹ Ebû Hayyân et-Tevhîdî ise, Fârâbî okulunda yetişmiş, edebî âlimi ve felsefeci olarak tanınmıştır. Onun, Câhiz'den sonra en parlak nesirci olduğu söylenmektedir. Yaşadığı dönemlerde "*filozofların edîbi, ediplerin filozofu, ikinci Câhiz*" gibi unvanlarla anılmış; dilden edebiyata, fıkıhtan kelâma ve felsefeden tasavvufa kadar

¹⁶ Hasan es-Sendûbi, *Edebu'l-Câhiz*, Kahire, 1350/1931, s.29.

¹⁷ *Edebu'l-kâtib*, s.14.

¹⁸ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Mısır, tsz., s.26.

¹⁹ R. Paret, "Tenûhî", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, XII/2, 167-168.

ilim ve kültür hayatının her yönüyle ilgilenerek IV. (X.)yüzyıl dünyanın seçkin edip ve bilginleri arasında yer almıştır.²⁰

Yukarıda isimleri ve özellikleri belirtilen âlim ve edipler, edeb literatürünü geliştirmişler, onu çağlar itibariyle entelektüel insanlar için renkli ve ilgi çekici bir bilgi alanı haline getirmişlerdir. Onların elinde edeb, saf ilimden çok bütün nitelikleri, duyguları, davranışları, kendisini kuşatan maddî ve manevî değerlerle birlikte insanı merkez alan bilgi ve hikmeti kapsamıştır. Böylelikle edeb kelimesinin kapsamı genişletilmiş, pratikteki faydaları gösterilmiş, yazar ve düşünörlere de bu alanda eser verme olanağı sağlanmıştır.²¹

Az önce ismi geçenler kadar olmasa bile, bu alanda pratik düşünce ve uygulamalara yer veren diğere önemli bir eser de el-Mâverdî (ö.450/1058)'nin genel anlamda edebten bahsettiğı ve aklın, ilmin, dinin, dünyanın ve nefsin edebi gibi bölümlere ayırdığı edebiyat konularını ihtiva eden *Edebu'd-dunyâ ve'd-dîn* adlı eseridir.²² Ayrıca burada en-Nuveyrî (ö.733/1332)'nin *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb* adlı ansiklopedik edebiyat eserini de zikretmeden geçilmemelidir. Yazar söz konusu eserinde önce kitâbetten bahsetmiş, daha sonra da edebiyat konularına geçmiş, burada da edebî bilgilerin yanında astronomi, coğrafya, tarih bilgisine ve insan bilimine yer vermiştir.²³

Ebû Alî et-Tenûhî ile aynı edeb usûlünü benimseyen; multi disiplinler bir yaklaşım sergileyerek edebiyat ve tarih alanında edebî eser yazan birtakım yazarlar da olmuştur. Örneğın es-Sûlî (335/946), *Edebu'l-kuttâb* ve el-Kalkaşendî (ö.821/1418) *Subhu'l-a'sâ* gibi eserleri ile dil ve edebiyatın yanı sıra eserlerinde tarih vb. konuları işlemişlerdir. Bu eserler, edebiyat-tarih ilişkisi göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Daha sonraları, ilimler arası bir ayrışma ve tanımlanma söz konusu olmuştur. Nitekim Arap edebiyatında klasik eserlerden birinin sahibi olan 'Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö.1093/1682), nahiv, şiir, nesir vb. Arap dili ve edebiyatı ile ilgili ilimlere *ûlûmu'l-edeb*, bu ilimlere sahip olan kişilere de *edîp* denilmesinin -kendi dönemi itibariyle- yeni bir gelişme olduğunu ve bu gibi ilimlerin İslâm'dan sonraki dönemlerde doğduğunu belirtmekte ve bunun önemsenmesi gereken bir gelişme olduğunu söylemektedir.²⁴

²⁰ Bkz. D. S. Margoliouth, "Ebû Hayyân", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, IV, 29-30; Mahmut Kaya, "Ebû Hayyân et-Tevhîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, X, 154-156. Türk kültür tarihinde de edebiyatla olduğu kadar felsefe vb. ilimlerle uğraşan pek çok bilgin vardır (bkz. Tuncay İmamoglu, "Süreklilik ve Değişim Arasında Ahmet Hamdi Tanpınar", *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 4, Ankara, 2005, s. 37-56.

²¹ Çağrıncı, *DİA*, X, 413.

²² Bkz. Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *Edebu'd-dunyâ ve'd-dîn*, nşr. Mustafâ es-Sakâ, Halep, 1973, çev. Ali Akın, İstanbul, 1998.

²³ Ign. Kratchkowsky, "Nüveyrî", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, IX, 374/375.

²⁴ Bkz. *Hizânetü'l-edeb*, IX, 432-433.

XVII. (XV.) asır sonlarına doğru edeb kelimesi, daha çok mecâzî manası ile anlaşılmaya başlamıştır. Artık edebın gerçek anlamından ziyade mecâzî anlamı daha önemli olmuştur. Mecazî olarak edeb, şu şekilde tarif edilmektedir: “İnsanı irfan erbâbı (aydın kesim) ile muaşerete (ilişkiye) layık mertebeye yükselten bir öğretim ve eğitimidir.” Yani edeb, Arap dilini, edebiyatını, şiirini, konusu ne olursa olsun nesrini (düz yazıyı) ve Arap tarihini içermektedir. Diğer bir ifadeyle, Arapların ya da onların kültürü altına giren diğer milletlerin oluşturduğu ortak kültür tarihinin bütününe ihtiva etmektedir.²⁵

Görüldüğü üzere edeb kelimesi, Câhiliye devrinde de, İslâmın ilk asrında da bugünkü anlamda kullanılmamıştır. O tarihlerde edebın kavramsal karşılığı, *ilm-i edeb* değil, *ilm-i Araptır*. Yani Arabın bildiklerinin, yaşadıklarının, söylediklerinin tümüdür. Hicrî II. asırdan itibaren *edîb* ve *udebâ* (edîb’in çoğulu ‘mueddibler, edebiyatçılar) kavramları geliştirilmiştir. O tarihlerde *mueddib*, *muallim* (öğretmen, hoca)’den daha yüksek bir tabakayı göstermektedir. Sıbyan (çocuk) mekteplerinde ders verenlere *muallim*; havâss-ı nâsın (üst düzey insanlar) ve hanedân-ı saltanatın eşrafına (sultan sülâlesinden gelenlere) tarih, şiir, Arap dili gibi ilimleri okutana *mueddib* denilmekteydi.

Bu dönemlerde edeb kavramı içerisinde iki amacın ön görüldüğü ileri sürülmektedir: Birincisi, edeplendirilen; yani edeb dersi alan öğrenciye manzum ve mensur söz söyleme melekesini, kabiliyetini kazandırmak; ikincisi ise, onlara *Kur’ân*’daki âyetlerden ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in hadislerinden hüküm çıkartma yolunu göstermek ve Arap sözlerinin manaları ile mecazlarını kavratmak ve birbirinden ayırt ettirmektir.

Yukarıda tarihi kronolojiye bağlı olarak edeb ile ilgili birtakım görüşlere yer verilse de, bugünün gözüyle o dönemlerde ulûm-ı edebiyenin (edeb ilimlerinin) tam olarak sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. Bir anlamda o, bazı gayretlere rağmen müphem olarak kalmış, alanı tam olarak tespit edilememiştir. Örneğin ata binmek, ok atmak, cirit oynamak, satranç vb. maharet ve kabiliyetler de edebten sayılmıştır. Nitekim hem edebın üzerindeki İran kültürünün etkisini, hem de o dönemki edeb anlayışını göstermesi bakımından vezir ve yazar el-Hasan b. Sehl (ö.236/850-851)’in görüşleri kayda değerdir. O, çağında insanın irfan sahibi, yani aydın ve kültürlü biri olmasının ön koşulunu edebın on çeşidinde başarılı olmasına bağlamıştır. Bunlardan üçü, ud çalmak, satranç, cirit ve çevgan (şahracaniye) oynayabilmek; üçü tıp, riyaziyat bilgisine sahip olabilmek ve ata binmek; diğer üçü ise şiir, ensap (soy bilgisi) ve Arap tarihi ve menâkib (menkıbeler)’ini, Eyyâmu’l-Arab’ı bilebilmektir. İrfan sahibi olabilmek için öne sürülen edebın onuncu koşulu ise, bir araya gelişlerde, toplantılarda, düğün ve derneklerde, özellikle de gece sohbetlerinde söylenen hikâye ve fıkraları bilebilmek ve bun-

²⁵ *Hizânetu’l-edeb*, IX, 432-433; I. Goldziher, “Edeb”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1964, IV, 105.

ları usûlüne uygun olarak anlatabilmektir. Ayrıca onun edebinde belirtmesinin rağmen, o dönemlerde filoloji, şiir sanatı, riyaziyeden başka kehanet ve simya bilgisi de edeb dalları içerisinde yer almaktaydı ve öne çıkan insanın bütün bu dallarda maharet sahibi olması istenir, yeri geldiğinde rakipleri ile yüzleştirilir, yarıştırlırdı.²⁶

Ancak XX. Asra doğru edebinde anlamında bir daralma ve türlerinde bir azalma söz konusu olmuştur. Artık edeb, bizim bugün bildiğimiz anlama doğru bir kayma içerisinde. Arap dilinde ulûm-ı edebiye denilince nahiv (sentaks), lügât, tasrif, kâfiye, şiir, Arapların ahbârı ve ensâbı (Jenealoji) olmak üzere sekiz alan aklı gelmekte ve edeb kavramı bunlar ile sınırlandırılmaktadır.²⁷

Mütercim Âsım Efendi, Kâmûs tercümesinde edeb kavramını şu şekilde açıklamaktadır: “Edeb, zerâfet, usululuk, kavlen (söz) ve fiilen (davranış) hüsnü muamelede (güzel davranış) bulunmak demektir. Edeb kelimesinin Farsçası ‘ferhenk’dir. Edeb iki çeşittir: Birincisi, “edeb-i nefis”; diğeri ise, “edeb-i ders”dir. Görüldüğü üzere bu anlamlardan birincisi, ahlâka; ikincisi ise muamelâta yöneliktir. Zerâfet ve nezaket gibi haller, davranışın yanında daha çok sözle gösterilen niteliklerdir. Bundan dolayıdır ki, söz söyleyeni yanlışlıktan, küçük düşmekten ve muhatabını küçük düşürmekten koruyacak olan lügat, sarf, ıstikak, nahiv, meânî, beyân, arûz, kâfiye, inşâ, şiir, muhazarât ve imlâ gibi dil ve edebiyata ait fenlere (bölümlere), edeb denilmiştir.”²⁸

Görüldüğü gibi edeb, İslâmiyetten önce ‘ziyâfete davet etmek’ anlamında kullanılmıştır. Sonraları, ‘fazilete davet ve fazilet’ ile anlam genişlemesine maruz kalmıştır. Daha sonraları ise edeb, ‘terbiye ve edebiyat’ anlamında terim haline gelmeye başlamıştır. Bütün bu manalar ışığında edeb kelimesinin bedîi olmaktan çok ahlâkî olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda da işaret edildiği üzere, bu manada İslâmiyetin kendisi de edebten sayılmıştır. Nitekim Mevlânâ:

“Âdem oğlunun eğer edebten nasibi yoksa, âdem değildir.

Âdem oğlu ile hayvan arasındaki fark edebtir.

Gözünü aç da bak cümle kelâmullâha...

Kur’ân’ın bütün âyetlerinin manası edebten ibarettir”

diyerek²⁹, yaşadığı dönem itibarıyla edeb kavramının daha çok ahlâk ve güzel söz anlamında kullanıldığını göstermektedir.

²⁶ Ebû İshâk İbrâhîm el-Husrî,, *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*, nşr. Alî Muhammed el-Becâvî, Mısır, 1389/1969, I, 155. Bu dönemlerde edebinde ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim İspanya’da İbn Ebî Âmir’in veziri Abdülmelik b. İdrîs el-Cezerî (IV./X. asır sonu)’nin herkese duyurmak amacıyla edebinde on çeşidi hakkında didaktik bir manzûme yazdığı belirtilmektedir (bkz. Goldziher, “Edeb”, IV, 106). Ayrıca bkz. Cemil, Meriç, “İslâm Dünyasında Yazılan Tek Ansiklopedi, İhvan-ı Sâfâ Risaleleri”, *Işık Doğudan Gelir*, İstanbul, 1984, s.34-65.

²⁷ Müdür Emin Bey Sâmî’nin Programı, İstanbul, 1895, s.15.

²⁸ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, 1304, I, 134-135.

²⁹ Tahir Büyükkörükçü, *Mevlana ve Mesnevi*, İstanbul, 1983, s.7-8.

Bütün bu izahlar ışığında edeb kavramının geniş anlamları olan çok geniş kapsamlı bir kelime olduğu görülmektedir. Batı'nın *hümanizm*, *hümanites* gibi lâfızlarla ifade etmeye çalıştığı bütün manaları edeb kavramı taşımaktadır. Yani bütün bu anlamlar, edeb kavramının içindedir.³⁰ Binaenaleyh etimolojisi yapılan edeb ve edebiyat kelimelerinin Fransızca *litterature*³¹ den daha kapsamlı olduğunu, bu nedenle de bu iki kelimenin bütünüyle birbirleriyle örtüşmediğini söylemek mümkündür. Yani Batı'nın ya da bu kelimeyi kullanan diğer milletlerin *litterature* ile anladığı mana, edeb-edebiyattan yirminci yüzyılda bizim anladığımız ya da bugün doğrusunu anlamamız gereken manadan farklılık ve eksiklik arz etmektedir. Diğer taraftan her medeniyet camiasının, hatta her ülkenin edebiyattan anladığı mana birbirinden farklılık gösterdiği de bir gerçektir.

Aşağıda da kısmen temas edildiği gibi, edeb ve edebiyat öncelikli bilgi haline geldikçe hem edeb ve edebiyat kavramlarında hem de bu alandaki eserlerde farklılaşma olmuş, hatta pozitif ilimleri ve edebiyatı birbirine zıt gibi gösteren, kötü manada edebiyattan bahseden ve eskilerin deyimiyle onu lâf-u güzâftan (boş söz) ibaret sayanlar da olmuştur. Fakat edebiyat daha iyi tanındıkça, haysiyetini kazanmış bir bilgi ve eğitim türü haline gelmiş; edebî eserler de en çok okunan ve itibar edilen yazılar içerisinde yer almıştır.

Edebî eser de aynen edeb kelimesi gibi geniş manada kullanılmıştır. Edebî ürünlerin bütünü bu anlamlar içerisinde düşünülmektedir. Kavimlerin edebî ürünlerinin masalla başladığı ve romanla bittiği söylenmektedir. Ancak son yıllarda bu alanda tarihi roman v.b. gelişmeler yaşanmakta, farklı biçimler denenmekte ve bunlar büyük oranda okuyucu kitlesine ulaşabilmektedir. Örneğin Arap edebiyatında Corcî Zeydan, Emîn Maalouf vb. yazarlar, tarihî romanları ile meşhur olmuşlar ve bütün dünyada azımsanamayacak derecede okuyucuya ulaşmışlardır.

Edebiyat tarihi, edebî eserler gibi edeb kavramı içerisinde yer alan ve önemli alanlar içerisinde yer almaktadır. Onun da çeşitleri vardır. Ayrı bir tarih olayı olarak ele alınan edebiyat olaylarının bütününe işleyebildiği gibi, bir devrin, bir ülkenin, bir

³⁰ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, İstanbul, 1998, I, 23. Ayrıca bkz. I. Goldziher, *A Short History of Classical Arabic Literature*, Hildesheim, 1966, s.113-129, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, Ankara, 1993, s.125-143; Ruhattin Yazoğlu, "Hümanizm ve Mevlâna", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 9, sayı: 20, Erzurum, 2002, s.67 vd.

³¹ *Litterature*, Latince *litteratura*'dan gelir. Kökü: *Littere*, harf demektir. Bu kelime, Batı dillerinde on beşinci yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Almancaya on beşinci yüzyılda; Rusçaya ise on yedinci yüzyılda girmiştir. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru da kısmen de olsa Türk dilinde de kullanılmaya başlanmıştır. Latince bu kelimenin dört ayrı manası vardır: Yazı, gramer ve filoloji, alfabe, bilgi (ilim). Doğduğu yerde farklı anlamları olan bu kelimeye, kullanıldığı ülkeler itibariyle de değişik anlamlar yüklenmiştir. Örneğin *litterature* kelimesi, Fransız dilinde aşağıdaki anlamlara gelir: 1- Kültür: a) Genel olarak bilim (on altıncı asır), b) Aydını aydın yapan kültür. 2- Yazarlık (meslek olarak): a) edebiyatçılar dünyası (on sekizinci yüzyıl), b) Edebiyatçılık, ediplik (çok az kullanılır), c) Yazı endüstrisi (çok az kullanılır). 3-Edebiyat: a) Düşünceleri ifade sanatı, b) Kalıcı değeri olan eserleri yazma sanatı, c) Yazı sanatı (öteki sanatlardan ayırmak için) vb. (bkz. *Kırk Ambar*, I, 18).

bölgenin yazılarının bütününe ele alan edebiyat tarihleri de vardır. Bu gibi birbirine bağlı fakat ayrı pencerelerden aynı yere bakışların yanında, bir de edebiyat ilmi vardır. Edebiyat ilmi ile edebiyat olaylarının rasyonel bilgisi kastedilmekte ve bu alanda yazılan eserlerde edebiyatın daha ziyade öğretisi amaçlanmaktadır.

Dünyada bilinen diller üç ile dört bin arasındadır. Bunlar içerisinde yazılanlar ise birkaç yüz civarında olduğu söylenmektedir. Kaldı ki, dünyada her yazılmış dilin edebiyatı da yoktur. Aksi düşünülecek olsa ve her dilin bir edebiyatı olduğu var sayılsa o takdirde, dünyada aşağı yukarı üç bin sözlü edebiyat var demektir. Fakat insanlık tarihi, olması muhtemel bu edebiyatların dörtte üçü hakkında sözlü ve yazılı olarak hiçbir şey bilmemektedir.³² Bu gerçekler, milletleri tarihin karanlık sayfaları içerisinde kaybolmaktan kurtaracak, onları ayağa kaldıracak, ortak duygu ve düşünceleri geliştirecek yegâne unsurlar arasında edeb-edebiyatın ön sıralarda yer aldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Çünkü edeb-edebiyat, sahip oldukları milletlerin zekâ ve gönül ürünlerinin bütününe ihtiva etmekte, millet içerisindeki fertlerin ortak aklını ve ortak duygusunu sembolize etmektedir.

Burada aklımıza önemli bir soru gelmektedir. O da, edebiyat açısından başlangıç ve sonu meçhûl, hudutları tam malum olmayan dünya denilen bu haritada, edeb ve edebiyat açısından hangi kıta, ülke ve milletler söz sahibi olmuşlar ve ayrıcalıklı hale gelmişlerdir. Bunu tam olarak belirlemek oldukça güçtür. Ancak tarihî ve güncel birtakım veriler bize, Asya ve Avrupa'nın edebiyat açısından en verimli kıtalar olduğunu göstermektedir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, bu alanda öncülük Asya kıtasındaki akıl ve gönlünü kullanan insanlara aittir. Edebiyat alanında söylenenleri ilk önce bu kıtadakiler söylemiştir. Onlar, duygu, coşkunluk ve inançtan oluşan bazen bir gayenin emrinde, bazen de bağımsız kendilerine özgü binlerce eser yazmışlardır. Dilleri, biçimleri, üslupları ise birer araç olarak kullanmışlardır. Bütün bunlar, onların, zekâ ve duygularının ürettikleri şaheserleridir ve bütünüyle dünya edebiyat ürünleridir.³³

Buna rağmen son yüzyıllarda düşünen, konuşan, yazan, gezen daha çok Amerika'nın da içinde olduğu batı toplumlarıdır. Onlar edebiyat ölçülerini, eski birikimle birlikte, yeryüzünün bütününe kabul ettirmiş, aydınlık içinde kesin köşeleri belli düşünceler iklimini kurmuştur. Öyle bir başarı kaydetmişlerdir ki, Asya dahil diğer tüm toplumlara da onların kendi tarihlerini ve değerlerini kaleme almış oldukları edebî eserlerde öğretmişlerdir.³⁴

Bazıları batının edebî ürünlerini çok sınırlayıcı bir tanımla batı edebiyatı olarak anarlar. Tanımlama böyle olunca, ister istemez çerçeveye sokulan eserler de bu görüşü destekleyici ürünlerden oluşuyor. Oysa ki, onlar batıdan çok diğer

³² *Kırk Ambar*, I, 18.

³³ *Kırk Ambar*, I, 17.

³⁴ *Kırk Ambar*, I, 18.

kıtaların, çağdaş insanların eserleridir. Bu edebî ürünlerin gelişmesinde bütün dünya edebiyatının ve özellikle hisseden ve düşünen dünya insanların rolü inkâr edilemez. Çünkü bu eserler kıta ya da bir devlet veyahut da millet özelliğinden çok dünyayı alabildiğince doğal bir biçimde algılayan, yorumlayan usta kalemlerin elinden çıkmıştır. Diğer yandan da, daha gelişmiş olan bu bölgelerde pek çok doğulu yazar, düşünür yerleşik bir vaziyette, kendi birikimlerini bu bölgelerde kaleme almakta ve dünya edebiyatına katkılarını sürdürmektedirler.

Edebiyat ile yakından ilgili olan insanların ya da edebiyatın en büyük problemlerinden biri, hiç şüphesiz edebiyat ile edeb dışının nasıl ayırt edileceğidir. Yani hangi eser edebiyat içerisinde yer alır, hangisi yer almaz. Örneğin *Kur'ân-ı Kerîm* gibi Arapça olan mukaddes bir kitap ve diğer mukaddes kitaplar ülke ve milletlerin edebiyat ürünleri içerisinde yer almalı mıdır? Bu gibi soruların oldukça zor yanıtları vardır.³⁵ Diğer taraftan edeb ile edebiyat dışı eserlerin tasnifi, ülkeden ülkeye, çağdan çağa da değişiklik arz etmektedir. Örneğin Yunan edebiyat tarihine dair eserlerde Öklid ile Arşimet de yer almaktadır. Oysa genel olarak edebiyat tarihlerinde matematikçilere yer verilmez. Diğer taraftan, Fransız edebiyatının belli başlı bölümlerinden biri tarih ve felsefe bilimlerinin olduğu kabul edilmektedir. Görüldüğü üzere birçok ülkede düşünce ile edebiyat, bilim ile edebiyat iç içe ve birbirine bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu bilgiler de, edebiyatın içi boş güzel sözlerden ibaret olmadığını yahut olmaması gerektiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.³⁶

Demek ki, edebiyat mefhumu aynı medeniyet çerçevesi içinde bile her çağda başka başka türlü anlaşılmıştır. On yedinci asırda edebiyat, zekâ ürünlerinin bütününe kucaklamakta ve bu ürünlerin hepsine edebî olarak bakılmakta idi. Ancak zamanla ilimler edebiyattan yavaş yavaş ayrılmışlardır. On sekizinci asır boyunca ilim ve tabiat felsefesi, edebiyattan ayrılarak ayrı bir bilgi dalı haline dönüşmüştür. 1810 ile 1820 tarihlerinde pozitif bilimler diye vasıflandırılacak bilgi dallarını artık edebiyat çerçevesine sokmak imkânsızlaşmıştır. Arkasından insan ilimleri ile teknik ilimler de edebiyattan hızlı bir şekilde kopmuşlardır. Ancak bu yaşanan gerçeklere rağmen, bu kopuşların kesin bir ayrılış olmadığını düşünmek gerekir. Edebiyatın *estetik bir yaratış* olduğu düşünülen, anlaşılın günümüz dünyasında o, düşünen, konuşan, hisseden, gezen, çalışan insanla birlikte

³⁵ Örneğin Müslümanların kutsal kitabı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in 'toplama, bir araya getirme' manası; yani hikâye (kıssa), emir, nehiy, vaad, vaîd... gibi pek çok söz şekilleri vardır. Bundan dolayı Kur'ân, söz sanatlarından sadece birisi olarak düşünülemez. (bkz. *Lisânu'l-'Arab*, I, 129). Ayrıca edebî ölçülerin ilhâm kaynağını, semâvî kitapların oluşturduğuna dair bir tez de söz konusudur. Buna göre *Tevrat* ve *İncil*'deki kıssalar, Batı hikâyeciliğine; *Kur'ân*'daki kıssalar ise, Doğu hikâyeciliğine kaynaklık etmiştir (bkz. Hüseyin Yazıcı, "Hikâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, XVII, 480).

³⁶ Mme de Stael, *Edebiyata Dair*, çev. Safiye ve Vahdi Atay, İstanbul, 1967, s.295-322.

her zaman var olmuştur ve insan eylemlerinin her aşamasında da kendisini göstermeye devam etmektedir.³⁷

Günümüzde edebiyatın iki anlamı vardır: Birincisi onun geniş anlamıdır. Yani edebiyat aktarılan ifadedir. İster sözle isterse yazıyla olsun *aktarılıştır*. Dil vasıtası ile insandan insana ve nesilden nesile aktarılan her beşerî ifade edebiyattır ve edebiyat kapsamı içinde ele alınmaktadır. İkincisi ise, edebiyatın geniş anlamıdır. Buna göre edebiyat, güzel yazılardan ibarettir. Burada da zihnimize takılan sorun, güzel yazının ne olduğudur? İnsan, fert ve topluluk olarak, düşünce ve duygularını dil vasıtası ile ifade etmek isteyince, karşısına belli bir biçim çıkmaktadır. İşte bu biçim, insanın kendi biçimidir. Üslubun da içinde olduğu bu biçim, insanın hem ifade etmek istediği konuya hem de uyandırmak istediği etkiye en uygun olan biçimdir. Bu etki de, coşkunculuk, hayranlık ve uyandırma vb. olabilir. Demek ki, edebiyatın bir başka yönü vardır; o da sanat yönüdür.

Yazı ancak biçimi sayesinde, biçimini bulduğu ölçüde yaşar. Tarih boyunca insanların uyuşmasına dayanan aralıksız bir ayıklama olur. Sonuçta ortada sadece yaşamaya layık yazılar kalır. Edebiyat geniş anlamda zekâ ürünlerinin bütününe ihtiva etmesine rağmen merkezinde, üstünlükleri ile kendilerini tarihe kabul ettirmiş olağanüstü eserler vardır.³⁸

İnsanı dış dünyaya açmanın yolu edebiyattan geçmektedir. Gördükleri, insanı düşündürür. Ama bu onun için ayrı bir karakteristik değildir. Düşünenlerin düşüncesini öğrenmek, hissedenenlerin hislerini paylaşmak, gittikçe dışa açılmak, gelişmek, dilini, söyleşisini geliştirmek, beğeni kazanmak vb. bütün insanın muhtaç olduğu özellikler, dil ve biçim ile yakından ilgili hususlardır.³⁹ Burada da tam olarak çözülememiş bir sorun söz konusudur. İnsan edebiyat ile mi yoksa edebiyatlarla mı meşgul olacaktır? Millî olmanın yolu kendi klasiklerini okumaktan ve özümsemekten geçmektedir. Ancak dünya klasiklerine de, edebiyatlarına da insan muhtaç değil midir? Bu konuda hem dünya literatüründe hem de biz de yeterli bir zekâ faaliyetine girilememiştir. Öte yandan, bu konu uzmanları açısından da aydınlatılamamıştır. Örneğin Arap dili ve edebiyatı ile bir bilim ve meslek olarak uğraşan bir kişi, hangi eserleri okumalıdır. Bu alanın olmazları hangileridir? Yoksa her bilim adamınının bir taraftan tuttuğu ve bütünü kavranamadığı bir alanda yapılan çalışmalar ne derece bizi doğruya ve bir başkasına karşı faydalı olmaya götürecektir?

Sonuç olarak edebiyat insan gönlünün, insan zekâsının bir ürünüdür. Çağlar boyu da hissedenen ve düşünen birçok insan ona hizmet etmiş, kendi toplumu yanında bütün insanlık için üstün yapıtlar kaleme almıştır. Edebiyat daha mutlu, daha yaşanabilir bir dünya için gerekli olan ve bir anlamda *bilim*, diğer bir anlam-

³⁷ *Kırk Ambar*, I, 19.

³⁸ *Kırk Ambar*, I, 20-21.

³⁹ Bkz.. Manon Maren-Grisebach, *Edebiyat Biliminin Yöntemleri*, çev. Arif Ünal, Ankara, 1995, s.7 vd.

da ise *estetik* bir yaratıştır. Dünyayı güzel gösterebilmenin yolu edebiyattan geçer. İstek ve arzular, edebiyatın malzemeleri kullanılarak daha güzel bir şekilde dile getirilebilir ve daha iyi sonuçlar elde edilebilir. XX.yüzyılın ilk başlarından itibaren Arap edebiyatında serbest şiir, roman, hikâye, öykü vb. yapıtlarda bir çeşitlenme söz konusudur. Bunun başlıca nedeni, Arap düşünür ve yazarlarının küreselleşmenin bir sonucu olarak bütün dünya ülkelerinde görülmeye başlanmış olmasıdır. Onlar, dünya ölçeğinde ve diğer dünya edebiyatlarından da etkilenerek Arap edebiyatında yeni usuller denemişler, edebiyatta orijinal eserler kaleme almışlardır. Günümüzde çeşitli bilim dallarının ortaya çıkması ve edebiyat eserlerinde görülen yeni tarzlar, edeb ve âdâb kavramları ile ifade edilemez olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Arapların eskiden beri edebî eserlerini tanımlamak için kullanmaya devam ettikleri edeb ve âdâb kavramları, onların yeni yapıtları ile büyük oranda örtüşemez bir hâle gelmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, klasik dönemdeki edeb yapıtları ile bugünkü edebiyatlarına dair eserler farklı amaç ve usullerde yazılmıştır.